

Моделювання уроків компетентнісно орієнтованого навчання грамоти (читання) першокласників

*Вашуленко О. В., науковий співробітник
відділу початкової освіти Інституту
педагогіки НАПН України*

Анотація. У роботі представлено класифікацію уроків читання у період навчання грамоти, визначено їх структуру, розкрито особливості моделювання різних типів уроків навчання грамоти, окреслено умови, що впливають на результативність уроку.

Ключові слова: урок, сучасний урок, класифікація уроків, типи уроків, дидактична структура уроку, початкова школа, навчання грамоти (читання), компетентнісний підхід.

Аннотация. В работе представлена классификация уроков чтения в период обучения грамоте, определена их структура, раскрыты особенности моделирования различных типов уроков обучения грамоте, определены условия, влияющие на результативность урока.

Ключевые слова: урок, современный урок, классификация уроков, типы уроков, дидактическая структура урока, начальная школа, обучение грамоте (чтение), компетентностный подход.

Annotation. The paper presented the classification of reading lessons that occurs during the period of literacy learning, defined their structure, disclosed the modeling features for different types of the literacy learning lessons, and outlined the conditions that affect the effectiveness of the lesson.

Keywords: a lesson, a modern lesson, classifications of the lessons, types of the lessons, didactic structure of a lesson, primary school, literacy learning (learn to reading), competency-based approach.

Постановка проблеми. У процесі модернізації змісту початкової шкільної освіти відповідно до зазначених завдань у Державному стандарті початкової загальної освіти (2011 р.), навчальних програмах для 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів (2012 р.) виникає необхідність визначення ефективних організаційних форм компетентісно орієнтованого навчання грамоти (читання) першокласників.

Основною організаційною формою навчання в початкових класах є урок. Проблема вдосконалення уроку є завжди актуальною, оскільки вимоги до його якості постійно зростають. Особливо загострюється потреба в його перебудові в тих ситуаціях, коли змінюються цілі навчання, а відповідно до них – зміст і методичне забезпечення.

Для навчання молодших школярів ці зміни зумовлені запровадженням компетентісного підходу як сучасної освітньої інновації, яка передбачає методологічну перебудову навчального процесу на принципах гуманізації і демократизації, спрямовану на особистісний розвиток школярів, формування в них ключових і предметних компетентностей.

Аналіз наукових досліджень. Питання вдосконалення й розвитку організаційних форм навчання різних предметів досліджувались багатьма вітчизняними (Т. М. Байбара, М. В. Богданович, В. І. Бондар, О. К. Дусавицький, Л. В. Коваль, О. Я. Савченко та ін.) й зарубіжними вченими (Ю. К. Бабанський, В. І. Загвязинський, Ю. Б. Зотов, І. Я. Лернер, М. І. Махмутов, М. М. Поташник, М. М. Скаткін та ін.)

Варіативні форми навчання досліджували: А. К. Громцева, П. І. Підкасистий, З. П. Шабаліна та ін. (індивідуальна форма); Х. Й. Лійметс, І. М. Чередов та ін. (групова форма); М. Д. Виноградова, М. Б. Первіна та ін. (колективна форма).

Аналіз робіт з проблеми організаційних форм навчання в загальноосвітній школі показав, що переважна їх більшість присвячена проблемам уроку.

Дослідженню проблеми уроку присвячено багато робіт учених, які вивчали різні аспекти проблеми. Так, дидактичні й методичні аспекти уроку розробляли: Т. М. Байбара, Ю. К. Бабанський В. І. Бондар, М. К. Гончаров, М. О. Данилов, О. К. Дусавицький, В. К. Дяченко, Б. П. Єсіпов, В. І. Загвязинський, Л. В. Занков, Ю. Б. Зотов, І. Я. Лернер, М. І. Махмутов, І. Т. Огородніков, В. О. Онищук, М. М. Поташник, О. Я. Савченко, М. М. Скаткін, Н. А. Сорокін, І. М. Чередов, Т. І. Шамова, Г. І. Щукіна та ін.

Усебічно проаналізовано урок як основну організаційну форму навчання у школі в колективній праці науковців Інституту педагогіки НАПН України під керівництвом Ю. І. Мальованого [12].

До проблеми класифікації уроків зверталися відомі методисти в галузі початкової освіти Т. М. Байбара, Н. М. Бібік, М. В. Богданович, М. С. Вашуленко, М. Р. Львов, Т. Г. Рамзаєва, О. Я. Савченко, Н. Ф. Скрипченко та ін.

Останнім часом зусилля теоретиків і практиків спрямовані на розроблення й реалізацію технологій уроку, які дозволять підвищити його ефективність. Дослідження Б. М. Бім-Бада, І. П. Підласого, О. Я. Савченко, Г. К. Селевка, В. С. Селіванова, В. О. Сластьоніна, І. Ф. Харламова та ін. доводять, що зростання ефективності уроку пов'язане із виконанням загальних вимог до процесу навчання: логічність всіх етапів пізнавальної діяльності; реалізація в оптимальному співвідношенні дидактичних принципів і методів; створення умов для продуктивної пізнавальної діяльності учнів із урахуванням їхніх інтересів і здібностей; мотивування й активізація всіх сфер розвитку особистості; формування уміння вчитися; зв'язок із життям дитини. До якісних ознак сучасного уроку належать такі: раціоналізація інформаційного наповнення; доцільне поєднання форм, методів і прийомів навчання, суміщення колективної роботи класу з самостійною індивідуальною діяльністю учнів та ін.

Мета статті – на основі аналізу дидактичної й методичної літератури, присвяченої проблемі уроку, запропонувати класифікацію уроків навчання

грамоти (читання), розглянути структуру різних типів цих уроків, розкрити особливості їх моделювання, окреслити умови, що впливають на результативність уроку.

Виклад основного матеріалу. Для сучасного етапу модернізації і розвитку загальної середньої освіти характерним є перехід від об'єкт-суб'єктивної парадигми освіти до суб'єкт-суб'єктивної. Таке розуміння навчальної взаємодії (викладання-учіння) передбачає, що діяльність учителя й учнів будується на гуманістичних, особистісно орієнтованих засадах, виховання і навчання кожної дитини здійснюється на основі розвитку її природних здібностей; забезпечує розвиток кожної дитячої особистості, формування ключових і предметних компетентностей.

З огляду на це відбувається переосмислення суті поняття «урок». Основною характеристикою якості сучасного уроку є домінування суб'єктності учня. Тому, за визначенням О. Савченко, сучасний урок – «це середовище суб'єкт-суб'єктивної та полісуб'єктивної взаємодії, в основі якої – співпраця, співтворчість учителя з учнями; набуття ними не лише пізнавального, а й соціального досвіду; урахування впливу предметного й інформаційного середовищ» [9, с. 337].

Навчання дитини розпочинається з опанування грамоти. Саме з уроків навчання грамоти розпочинається її шкільне життя, на них вона вчиться читати і писати, відкриває для себе шлях до освіти. Саме в цей період, який має велике значення для розвитку дитячої особистості, закладаються основи мовних знань і мовленнєвих умінь, формується відповідне ставлення до рідної мови й літератури.

Вивчення сутності і структури уроку дає підстави для висновку, що урок є складним педагогічним об'єктом. Як і будь-які складні об'єкти, уроки можуть бути розділені на типи за різними ознаками. Цим пояснюється існування різних класифікацій уроків.

Аналіз педагогічної й методичної літератури з проблеми уроку, вивчення досвіду роботи вчителів довели, що уроки навчання грамоти

класифікуються за такими ознаками: *особливість контингенту учнів; основний вид навчальної діяльності; період навчання; основна дидактична мета; провідний спосіб організації навчальної діяльності*. Коротко зупинимося на особливостях, які слід урахувати в моделюванні типів уроків, виокремлених за цими ознаками.

1. Уроки навчання грамоти – це особливий тип уроків, на який впливає склад контингенту учнів. Адже учні 6-річного віку мають значні відмінності в їхній готовності до навчання, у них переважає ігрова діяльність. Це зумовлює необхідність широко використовувати ігрові форми навчання.

Важливим є й те, що в 1 класі урок триває 35 хв. Фактично, урок у 1 класі триває 30 хв, оскільки в його структурі обов'язковими є динамічні паузи.

Наступними особливостями такого уроку є те, що учні не одержують домашніх завдань, діє вербальне оцінювання навчальної діяльності.

2. За видами навчальної діяльності уроки навчання грамоти поділяються на уроки читання і письма, які моделюються відповідно до специфіки змісту предмета, його провідних завдань та виду навчальної діяльності учнів.

3. За періодом навчання – це уроки добуқварного, букварного, післябукварного періодів, які мають відповідну мету і завдання, передбачають застосування різних технологій і методів навчання, ефективних форм організації навчальної діяльності учнів на уроці.

4. За основною дидактичною метою виділяють такі типи уроків читання в період навчання грамоти:

- урок засвоєння нових знань, умінь і навичок;
- урок формування й удосконалення вмінь і навичок;
- урок закріплення і застосування знань, умінь і навичок;
- уроки повторення, корекції, узагальнення і систематизації знань і вмінь;

- комбінований урок (урок на якому поєднуються різні цілі навчання, застосовуються різні способи організації навчання).

5. Залежно від провідного способу організації навчальної діяльності учнів у період навчання грамоти проводяться такі уроки читання: урок-гра, урок-сюрприз, урок-подорож, урок-казка, урок-спектакль, урок-інсценізація, урок-конкурс, урок розвитку творчих здібностей.

Моделювання уроку є сучасним підходом до організації сучасного навчального процесу.

Зупинимось на етапах моделювання уроку.

I. Визначення мети (навчальна, розвивальна, виховна) і завдань уроку.

Урок як процесуальна сукупність дидактичних компонентів має загальну дидактичну мету, з огляду на яку прогнозують кінцевий результат, визначають структуру і тип уроку. Для досягнення реального результату формують конкретні дидактичні завдання. Дидактична мета уроку конкретизується на основі врахування провідної ідеї змісту навчального матеріалу а завдання передбачають розкриття основних понять чи виконання практичних дій, що є складниками окремих компонентів змісту матеріалу і загальної дидактичної мети.

Кожне дидактичне завдання уроку зумовлює вибір відповідних методів навчання. Структуру методу формує сукупність елементів (прийомів, дій, операцій), послідовність яких залежить від змісту навчального матеріалу. Засвоєння змісту за допомогою конкретного методу навчання здійснюється в межах певної форми організації навчання. Отже, щоб визначити шлях від дидактичної мети до формування реального результату кожного етапу, необхідно проаналізувати взаємодію змісту навчального матеріалу, методів навчання і форм його організації. Ці елементи процесу навчання взаємозумовлюють один одного і характеризують цикл взаємодії вчителя й учнів. Усі дидактичні компоненти утворюють складну динамічну систему, яка розвивається і підпорядковується дидактичному завданню окремого етапу, а в межах цілого уроку – загальній дидактичній меті. Без знання цих

залежностей неможливо планувати, організовувати урок, аналізувати й оцінювати його результати.

Отже, структурування будь-якого уроку розпочинається з усвідомлення і чіткого визначення мети – чого учитель хоче досягти; потім забезпечення засобів – що допоможе вчителю в досягненні мети, а вже потім визначення способів – як учитель буде діяти, щоб досягнути поставленої мети.

II. Визначення типу уроку.

Для чіткої організації навчального процесу на уроці важливо правильно визначити його структуру – внутрішню будову, послідовність етапів. Розрізняють мікро- і макроструктуру уроків. **Макроструктуру** становить послідовність етапів уроку; в уроків одного типу вона однакова. **Мікроструктура** – внутрішня будова кожного етапу уроку (методи, прийоми і засоби навчання).

Отже, будь-який урок складається з елементів та етапів, які відображають різні види діяльності вчителя й учнів відповідно до структури процесу засвоєння знань, умінь і навичок. Ці елементи можуть взаємодіяти в різних комбінаціях, на різних рівнях, визначаючи загальну структуру уроку, що залежить насамперед від дидактичної мети, змісту навчального матеріалу, навчальних можливостей учнів.

Кожний тип уроку відповідно до основної дидактичної мети має свою, тільки йому властиву макроструктуру (постійні елементи – етапи), яка залежно від змісту навчального матеріалу, підготовленості учнів, особливостей обладнання може частково змінюватись.

Ефективність будь-якого уроку визначається не стільки його макроструктурою, скільки мікроструктурою, до складу якої входять різні методи і прийоми, форми колективної та індивідуальної роботи. Так, наприклад, усвідомлення нового навчального матеріалу можна забезпечити шляхом застосування проблемного викладу, евристичної бесіди, самостійної роботи з підручником та ін. Доцільність певних типів і структур уроку

необхідно оцінювати за кінцевими результатами навчання, а не за його структурною досконалістю і завершеністю.

До основних структурних елементів уроку належать: організація учнів до роботи на уроці; актуалізація і корекція опорних знань; повідомлення теми, мети й завдань уроку; мотивація навчальної діяльності учнів; сприймання і засвоєння навчального матеріалу; узагальнення і систематизація знань; застосування знань та вмінь у практичній діяльності, підбиття підсумків уроку (рефлексія). Залежно від типу уроку ці елементи посідають різне місце в структурі заняття і мають різну тривалість.

Розглянемо структуру уроків читання в період навчання грамоти.

Урок засвоєння нових знань, умінь і навичок. Важливим завданням такого уроку є свідоме оволодіння учнями системою наукових понять, способами виконання навчальних дій. Основними критеріями засвоєння знань є сформованість світогляду, уміння формулювати різні визначення, пояснювати їх, наводити приклади, переказувати матеріал своїми словами, застосовувати знання на практиці (за зразком чи в змінених умовах). Урок засвоєння нових знань має таку структуру:

1. Організація учнів до роботи на уроці.
2. Актуалізація і корекція опорних знань.
3. Повідомлення теми, мети, завдань уроку і мотивація навчальної діяльності.
4. Сприймання і первинне усвідомлення нового матеріалу, осмислення зв'язків і відношень в об'єктах вивчення.
5. Узагальнення і систематизація знань, застосування їх у різних ситуаціях.
6. Підбиття підсумків уроку.

Урок формування і вдосконалення вмінь і навичок. Цей тип уроку передбачає формування в учнів навчальних умінь і навичок, їх удосконалення і закріплення на основі виконання системи вправ. Загальна структура уроку містить такі компоненти:

1. Організація учнів до роботи на уроці.
2. Актуалізація і корекція опорних знань і практичного досвіду учнів.
3. Повідомлення теми, мети і завдань уроку, мотивація учіння учнів.
4. Вивчення правил і способів дій (вступні вправи).
5. Первинне застосування набутих знань (пробні вправи).
6. Застосування учнями знань і дій у стандартних умовах для вироблення навичок (тренувальні вправи).
7. Творче перенесення знань і навичок у нові чи змінені умови для формування вмінь (творчі вправи).
8. Підбиття підсумків уроку.

Зміст такого уроку передбачає ускладнення видів вправ від вступних, пробних, які учні виконують під безпосереднім контролем і з допомогою вчителя, до творчих, які школярі розв'язують самостійно. Урок формування вмінь і навичок може містити елементи пояснення нового матеріалу під час виконання вступних чи пробних вправ.

Урок закріплення й застосування знань, умінь і навичок. Використання цього типу уроку передбачає виконання учнями різних комплексних завдань, які охоплюють матеріал кількох тем навчальної програми. Його основною дидактичною метою є реалізація засвоєних знань і вмінь в інтелектуальній чи практичній діяльності учнів. Урок має таку структуру:

1. Організація учнів до роботи на уроці.
2. Відтворення і корекція опорних знань, навичок і вмінь, необхідних учням для самостійного виконання практичного завдання.
3. Мотивація навчальної діяльності, усвідомлення учнями практичної значущості знань, умінь і навичок.

(У поясненні необхідно зазначити характер самостійного завдання, як підходити до його виконання, якими мають бути його результати.)

4. Осмислення змісту і послідовності застосування практичних дій.
5. Виконання учнями завдання під контролем і з допомогою вчителя.
6. Узагальнення і систематизація учнями результатів своєї роботи.

7. Підбиття підсумків уроку.

Під час уроків закріплення і застосування знань, умінь і навичок учні осмислюють і поглиблюють свої знання у процесі виконання вправ, практичних робіт. Важливим завданням учителя на цьому уроці є добір відповідних вправ, що дають змогу учням комплексно застосовувати здобуті знання, уміння і навички на попередніх уроках.

Урок повторення і корекції, узагальнення і систематизації знань і вмінь. Повторення і корекція, узагальнення і систематизація знань і вмінь здійснюються на кожному уроці, однак, зважаючи на психологічні особливості шести-семирічних учнів, час від часу необхідно проводити спеціальні уроки повторення і корекції, узагальнення і систематизації знань і вмінь. Основним завданням таких уроків є: повторення й узагальнення здобутих на попередніх уроках знань і вмінь, приведення їх у систему, корекція знань і вмінь учнів з метою усунення помічених прогалин. Урок має таку структуру:

1. Організація учнів до роботи на уроці.
2. Мотивація навчальної діяльності учнів і повідомлення теми, мети й завдань уроку.
3. Відтворення і корекція опорних знань, перевірка уміння застосовувати їх у практичній діяльності.
4. Повторення знань і вмінь учнів шляхом застосування учнями знань і вмінь у стандартних і в змінених (нестандартних) умовах.
5. Узагальнення і систематизація понять, засвоєння системи знань і застосування їх для пояснення нових фактів і виконання практичних завдань.
6. Підбиття підсумків уроку.

Цей тип уроку спрямований також на з'ясування причин труднощів і прогалин в оволодінні навчальним матеріалом, на систематизацію найістотніших елементів з вивченого матеріалу, подолання прогалин у знаннях учнів.

Комбінований урок. Комбінований урок як поєднання структурних елементів уроків різних типів передбачає досягнення двох або більше дидактичних цілей. Наприклад, комбінований урок, у якому поєднується перевірка раніше засвоєного матеріалу та оволодіння новими знаннями (дві дидактичні цілі), має таку структуру:

1. Організація учнів до роботи на уроці.
2. Перевірка раніше засвоєних знань методом фронтальної бесіди, індивідуального усного опитування.
3. Мотивація навчальної діяльності учнів і повідомлення теми, мети й завдань уроку.
4. Сприйняття й усвідомлення учнями нового навчального матеріалу.
5. Осмислення, узагальнення і систематизація знань.
6. Підбиття підсумків уроку.

У практиці роботи сучасної школи використовують різні види комбінованого уроку: синтетичний, адаптивний та ін. У процесі синтетичного комбінованого уроку вивчення нового матеріалу органічно поєднують з його закріпленням, повторення вивченого раніше відбувається не тільки репродуктивним шляхом, а й у формі різноманітних самостійних робіт. Вивчення нового матеріалу може відбуватися і в процесі актуалізації опорних знань. Синтетичний урок не має чітко визначених етапів, характерних для класичного комбінованого уроку.

Адаптивний урок передбачає розв'язання кількох навчально-виховних завдань, спрямованих на максимальне пристосування навчання до індивідуальних особливостей учнів, їхніх пізнавальних можливостей.

III. Визначення змісту уроку, аналіз можливостей підручника, навчального посібника для реалізації мети й завдань уроку.

IV. Вибір методів, прийомів і засобів навчання.

V. Вибір форм організації навчальної діяльності.

VI. Розроблення структури уроку.

VII. Передбачення способів зворотного зв'язку.

VIII. Складання плану уроку.

Результативність уроку значною мірою залежить від реалізації комплексу соціальних і психолого-педагогічних вимог, зумовлених завданнями школи, закономірностями і принципами навчання. Ці вимоги умовно можна поділити на такі групи: *дидактичні* (мета і завдання уроку, оптимальний зміст, методи і форми навчання, принципи навчання), *психологічні* (урахування особливостей психічних процесів шестирічних учнів), *організаційні* (раціональне використання часу, обладнання), *виховні* (виховання творчого ставлення до праці, культури розумової праці, свідомої дисципліни). *санітарно-гігієнічні* (температурний режим, запобігання розумовій перевтомі учнів, різноманітність видів діяльності),

Дотримання цих вимог дає змогу моделювати, організовувати і контролювати процес навчання на науковій основі, оперувати найціннішою інформацією, що містить конкретні факти, явища, принципи і закони. Тільки творчий підхід до уроку з урахуванням нових досягнень у галузі педагогічної психології, дидактики і передового педагогічного досвіду може забезпечити високий рівень навчального процесу. Важливо також брати до уваги індивідуальні якості вчителя, його особистий досвід, особливості класу та змісту навчального матеріалу. Слід пам'ятати, що конкретний урок не може розв'язати всіх завдань навчання. Незважаючи на те, що урок спрямований на вивчення певної теми навчального предмета, він має бути логічно завершеною одиницею процесу навчання з внутрішніми взаємопов'язаними частинами, єдиною логікою розгортання спільної діяльності вчителя й учнів.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень.

Урок є основною формою організації процесу навчання грамоти (читання), кожний тип уроку характеризується певною структурою, принципами упорядкування його структурних елементів та взаємозв'язками між ними.

Моделювання різних типів уроків читання у період навчання грамоти з урахуванням їх особливостей дає можливість підвищити якість уроку, побудувати цілісну технологію процесу навчання грамоти.

Подальшого дослідження потребують мета і завдання основних структурних елементів уроку; особливості роботи вчителя й учнів на кожному з них; умови, що впливають на якість уроку; конкретні методичні рекомендації щодо підготовки вчителя до уроку.

Список використаних джерел

1. Вашуленко М. С. Навчання грамоти в 1 кл.: Посіб. для вчителя / М. С. Вашуленко. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – 128 с.
2. Дидактика средней школы / Под ред. М. М. Скаткина. – М. Просвещение, 1982. – 324 с.
3. Махмутов М. И. Современный урок / М. И. Махмутов. – 2-е изд. — М.: Педагогика, 1985. – 192 с.
4. Онищук В. О. Типи, структура і методика уроку в школі / В. О. Онищук. – К., 1973.
5. Онищук В. А. Урок в современной школе: Пособие для учителя / В. А. Онищук. – 2-е изд. перераб. – М.: Просвещение, 1986. – 158 с.
6. Педагогіка / За ред. А. М. Алексюка. – К., 1985. – 295 с.
7. Підласий І. П. Як підготувати ефективний урок / І. П. Підласий. – К., 1989.
8. Рамзаева Т. Г., Львов М. Р. Методика обучения русскому языку в начальных классах: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2121 «Педагогика и методика нач. обучения» / Т. Г. Рамзаева, М. Р. Львов. – М.: Просвещение, 1979. – 431 с.
9. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручн. / О. Я. Савченко. – К.: Грамота, 2012. – С. 504.
10. Савченко О.Я. Сучасний урок у початковій школі / О. Я. Савченко. – К.: Магістр, 1997. – 256 с.

11. Савченко О. Я. Сучасний урок: суб'єктність навчання і варіативність структури / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 2011. – № 9. – С. 11–15.

12. Форми навчання у школі: книга для вчителя / За ред. Ю. І. Мальованого. – К.: Освіта, 1992. – 160 с.

13. Чередов И. М. Система форм организации обучения в советской общеобразовательной школе / И. М. Чередов. – М., 1987.

Вашуленко О. В. Моделювання уроків компетентнісно орієнтованого навчання грамоти (читання) першокласників / Вашуленко О. В. // Варіативність організаційних форм компетентнісно орієнтованого навчання у початковій школі: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 квітня, 2016 р. м. Нікополь) / упор. А. Д. Цимбалару. – К.: Інститут педагогіки, 2016. – 206 с. – С. 56-65.